

Мар'яна Купчак

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту

Андрій Саміло

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту

Валерій Шишко

Львівський державний університет внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
angelfire1@ukr.net

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИКІВ: ЗАРОДЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ

© Купчак М., Саміло А., Шишко В., 2017

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування народницької філософії права і філософсько-правових ідей в Україні. У статті проаналізовано розвиток філософської думки в контексті європейської філософсько-правової культури та власних коренів її формування. Розкриваються основні положення уявлень про співвідношення прав і свобод людини з уявленнями про владу і державу у філософсько-правових концепціях українських народників, їхні погляди на природне право.

Ключові слова: держава; право; свобода; природне право; правова держава; суспільні цінності.

Марьяна Купчак, Андрей Самило, Валерий Шишко

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ ПРАВА УКРАИНСКИХ НАРОДНИКОВ: ЗАРОЖДЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ

Статья посвящена исследованию особенностей формирования народнической философии права и философско-правовых идей в Украине. В статье анализируется развитие философской мысли в контексте европейской философско-правовой культуры и собственных корней ее формирования. Раскрываются основные положения представлений о соотношении прав и свобод человека с представлениями о власти и государстве в философско-правовых концепциях Украинская народников, их взгляды на естественное право.

Ключевые слова: государство; право; свобода; естественное право; правовое государство; общественные ценности.

Mariana Kupchak
Lviv State University of Internal Affairs

Andrey Samilo
Lviv State University of Internal Affairs

Valery Shyshko
Lviv State University of Internal Affairs
Department of Theory and History of law
Ph.D., Assoc. Prof.

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PHILOSOPHY OF LAW UKRAINIAN POPULISTS: ORIGIN AND FORMATION

The article investigates the features of formation of the populist philosophy of law and the philosophical and legal ideas in Ukraine. The article analyzes the development of philosophical thought in the context of European philosophical and legal culture and the roots of its own formation. The basic ideas of the relationship between the position of human rights with notions of power and state in philosophical and legal concepts Ukrainian populists, their views on natural law.

Key words: state; law; freedom; natural law; the rule of law; public value.

Постановка проблеми. Проголосивши курс на європейську інтеграцію, Україна проводить реформування всіх галузей суспільно-політичного життя. Одним з найважливіших завдань є проведення правової реформи для забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Зважаючи на тривалу бездержавність і невеликий досвід часів незалежності, важливо враховувати сучасний досвід європейської демократії. Разом з тим, необхідно використовувати розвиток вітчизняного суспільного права української політичної думки, де особливо виділяється народницька філософсько-правова концепція, яка не тільки не втрачає актуальності, але й набуває її, з огляду на проєвропейські прагнення України, а також європейські критерії її правової готовності до реалізацій такого прагнення.

Аналіз дослідження проблеми. Вивченню вітчизняних джерел філософії народників було присвячено дослідження В. П. Горбатенька, А. І. Кормича, О. М. Мироненка, В. І. Орленка, С. С. Сливки, Ф. П. Шульженко. Частково цієї теми торкались В. С. Горський, А. Ю. Олійник, І. В. Огородник, В. Огородник, В. А. Потульницький, М. В. Попович та інші.

Мета статті – теоретично проаналізувати особливості формування народницької філософії права і філософсько-правових ідей в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток філософсько-правової думки українських народників важко собі уявити без врахування власних коренів її формування. У цьому розумінні, звичайно, мають значення всі періоди національної філософії права й охоплюють собою хронологічні рамки, що передують формуванню народницької філософії права.

Важливою є філософсько-правова думка Київської Русі від першої державно-правової пам'ятки “Слово про Закон і Благодать” першого київського митрополита Іларіона і до “Моління” Даниїла Заточника, який порушує проблеми зміцнення держави, соціальної нерівності й несправедливості в суспільстві та інші.

Аналогічним чином мають значення для формування народницької філософії права і філософсько-правові ідеї України XIII–XV століть. До джерел цього періоду належать такі видання як “Лествица” (1443 р.), “Златоуст” (1474), “Киево-Печерський патерик” (1460–1462), Збірники “Ізмарagd”, “Четья”, “Бчоли”, значна перекладна література, “Галицько-Волинський літопис”. Із особистостей найвизначнішою є постать Юрія Дрогобича, який у своїй особі ніби поєднав український дух і західноєвропейський стиль мислення доби Передвідродження.

Ще ближчими до народницьких філософсько-правових уявлень є здобутки української філософії в епоху Відродження (XVI – XVII ст.). Серед діячів і мислителів цієї доби є відомі Павло Русин, Лукаш з Нового міста, Станіслав Оріховський-Роксолан, Симон Пекалід, Іван Вишенський, Лаврентій Зизаній, Стефан Зизаній, Інокентій Гізель, Захарія Копистенський, Ісанія Копинський, Касян Сакович, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Кирило Ставровецький, Христофор Філалет та інші.

Перечислені українські мислителі залишили спадщину, “особливою цінністю якої вважається те, що вона принесла й розвинула гуманістичні погляди на політику, коли в системі суспільних цінностей на перше місце виходить держава... Українські мислителі починають підходити до розуміння необхідності зв’язаності держави правом, до визнання пріоритетності закону, намагаються утвердити таку визначальну засаду гуманістичної політики, на якій вона виступає насамперед як політика, обмежена правом” [2, с. 291].

В окресленому руслі значення особливо виділяється наукова спадщина С. Оріховського-Роксолана, який великою мірою розробив проблеми взаємовідносин держави і церкви, природного права і правової держави, свободи і необхідності. Характеризуючи його філософсько-правовий світогляд, Н. Сумцов писав, що “...він був одним із перших східнословянських прибічників концепції суспільного договору в походженні держави. Він розглядає державу як зібрання громадян, поєднаних узгодженим правом і “спеціальною вигодою”, де щастя народу є найвище право” [3, с. 74]. Слушним є висновок упорядників багатотомного видання “Тисяча років суспільно-політичної думки” про те, що серед мислителів ХУІ ст. найбільше уваги і розмислів про суть та природу держави успадковано саме від Станіслава Оріховського [4, с. 26].

Відповідно на формування фундаменту філософсько-правових ідей народників вплинув науковий доробок видатних діячів Києво-Могилянської академії: Інокентія Гізеля – українського просвітника, історика і філософа, Лазара Барановича, Стефана Яворського, Теофана (Феофана) Прокоповича, Михайла Козачинського, Георгія Кониського, інших діячів і мислителів епохи Просвітництва – Пилипа Орлика, Григорія Сковороди, Іоанкія Галятовського, Георгія Щербицького та інших.

Цікавими є погляди Інокентія Гізеля, зокрема його ставлення до людини як до єдиного володаря і творця свого життя. З цього приводу І. Огородник, В. Огородник зазначають: “...звеличення людини настільки, що їм приписується здатність не тільки судити про добро і зло, а й тлумачити на свій розсуд Божі заповіді, церковні настанови і “установлення людські” [4, с. 218].

І. Гізель був переконаний у тому, що через ідеї свободи можна звільнити людину від будь-якого насильства: як фізичного, так і морального. Про це йдеться у праці Гізеля “Мир з Богом чоловіку”.

Проблему свободи людини порушував Феофан Прокопович, який, не заперечуючи божественного походження людини, визнавав людське життя лише як результат її діяльності.

Звичайно, Г. Сковороду найчастіше вважають представником доби просвітництва. Однак все частіше пробиває собі дорогу та думка, що його філософію слід вважати передромантичною. Така приналежність до передромантизму зумовлена насамперед оспівуванням та возвеличенням людської волі, понад усе – свободи у житті, а також возвеличення життя. Отже, “сковородинівська творчість передусім стосується романтизму через передромантизм” [5, с. 28].

Певне значення на формування філософсько-правових поглядів українських романтиків мала і філософія природного права Йоганна Шада. Адже в основі цієї філософії є апологія “прав розуму”, а відтак – і людини як розумної істоти, що “абсолютно вільна і сама собі закон; його найвища цінність – вільнодумство як вирішальна умова: бути і залишатися людиною” [6, с. 216].

Отже, ми розглянули другу складову ідейних джерел філософсько-правової концепції українських народників. На відміну від першої складової, яку становить зарубіжний філософсько-правовий вплив, друга складова має не менше, а, навпаки, більше значення, оскільки являє собою явище передачі філософських смислів у середовищі однорідної національної культури і, відповідно, з меншою кількістю деформацій означених смислів.

Однак йдеться не тільки про те, що саме змістовна частина попередньої донародницької філософії впливала на змістовну частину філософії народницької. Мова йде про ширший контекст цього впливу, а саме – про виховний його потенціал. Адже усвідомлення людиною свого природного стану ще може бути досягнуто за допомогою змістовної частини філософської ідеї та раціонального способу розкриття цього змісту. Що ж до усвідомлення необхідності опанування своїми правами і свободами, а відтак до конкретної діяльності з метою їх реалізації, то це уже проблема виховання людини, переведення її з пасивного в активний стан щодо своїх прав і свобод. Раб може усвідомлювати своє рабське становище, однак може водночас нічого не робити, щоб змінити його.

Отже, стверджуючи про вплив на формування народницької філософії права всієї попередньої зарубіжної і вітчизняної філософії, ми маємо на увазі не тільки змістовну частину цього впливу, але й весь його виховний потенціал. Лише з цього погляду виявиться вся його значущість і повнота для потреб сьогодення.

Розглядаючи проблему свободи і права в концепції українських народників, необхідно, з нашого погляду, бодай згадати “Найвизначніший твір української національно-політичної думки кінця XVIII – початку XIX століть, присвяченого історії розвитку України, українського народу й української державності від найдавніших часів до другої половини ХУІІІ століття” [7, с. 197]. Мова йде про “Історію русів”.

Історико-правова концепція цього твору витримана у традиціях козацької історіографії, пам’ятками якої невідомий автор широко користується, доповнюючи їх переказами, власними спогадами і, частково, архівними документами.

Основна засада твору – природне, моральне й історичне право кожного народу, зокрема українського, на самостійний державно-політичний розвиток. Головний зміст твору – боротьба українського народу проти чужого (польського й московського) поневолення. Уже у вступній статті до свого твору автор “Історії русів” пояснює головний мотив його написання – виправити антиукраїнські концепції польських і литовських істориків (у цьому ряду слід розуміти й російських) за їхні вигадки й самохвальство, описуючи діяння народу Руського [8, с. 11].

Демократично настроєний автор висловлює щире співчуття до долі свого пригнобленого народу, протестує проти кріпацтва, деспотизму урядовців, насильства військовиків, релігійної нетерпимості, національної виключності і не виправленої погорди до українців. Він вважає, що будь-яке насильницьке правління ніколи не може бути міцним й довготривалим, оскільки не спирається на згоду та взаємні інтереси. Автор висловлює думку про те, що всі народи, котрі живуть у світі, завжди захищали й захищатимуть вічно своє буття, свободу і власність, й таке прагнення до свободи зумовлене самою природою за велінням Божим. При цьому він звертається до українців за всяких умов “боронити вітчизну і будь-який інтерес її справляти кожному у своїй вірі і без зневаги” [8, с. 9].

Через низку особливостей твір мало прислужився науковому дослідженню українського минулого, зате великою мірою допоміг пробудженню самосвідомості в українському суспільстві, зокрема й сприяв формуванню національної правосвідомості. Тому, на наш погляд, було б доцільним не тільки з погляду міжнародного права, але й з позицій прав і свобод індивідуальних та національних розглядати “Історію русів” як важливе джерело праворозуміння минулого і сучасного в історії українського народу. Адже, як відомо, твір помітно вплинув на творчість цілого ряду не тільки українських (І. Срезневський, М. Костомаров, М. Гоголь, Є. Гребінка, П. Куліш,

М. Маркевич, Т. Шевченко та ін.), але й російських (О. Пушкін, К. Рилєєв) і польських (М. Чайковський, М. Гліщинський, В. Мацейовський, Г. Треновський) письменників, істориків, правознавців [7, с. 198].

Передусім, ведучи мову про формування народницької філософсько-правової концепції, слід мати на увазі постать М. Костомарова. На формування його світогляду загалом і у сфері права зокрема мав великий вплив один із найвизначніших представників німецької шеллінґіансько-романтичної ідеології в Україні І. Я. Кроненберг – професор і ректор Харківського університету, що пропагував в Україні ідеї Шеллінґа та братів Шлегелів.

Не менший вплив на М. Костомарова мав інший професор Харківського університету М. М. Лунін, який будував свої дослідження, використовуючи методологію Л. фон Ранке та популяризуючи при цьому історико-правову концепцію Гегеля.

Обидва із названих дослідників застосовували у своїх дослідженнях державного життя українського народу наукові методи аналізу та наукові концепції тих шкіл, які вже існували на той час і здобули визнання у європейській науці. Тому можна з певністю твердити, що М. Костомаров був знайомий з передовою і методологією, і методикою науково-правових досліджень.

Крім того, великий вплив на філософсько-правові ідеї М. Костомарова мали представники німецької ідеалістичної філософії – Шеллінґа, Гегеля, Гердера і Савінії. Цей вплив можна назвати безпосереднім, оскільки тут йдеться про суто власну інтерпретацію М. Костомарова ідей названих філософів. Немає сумніву в тому, що саме внаслідок цього впливу українського вченого цікавила особлива “духовна мова” світогляду народу, самотність його “картини світу”, мотиваційно-спонукальні чинники конкретної суспільно-історичної і правової ситуації [9, с. 31].

До певної міри слід відзначити і вплив на творчість М. Костомарова ідей видатного польського вченого Іоахіма Лелевеля, французьких романтиків – історика Огюстіна Т’єрі та соціолога Робера де Лямене. Останній, як зазначають дослідники, мав також виразний вплив на творчість польських романтиків, зокрема Міцкевича [1, с. 59–60], що, можливо, і знайшло своє відображення у месіаністичних уявленнях останнього, а відтак й в ідеях месіанізму М. Костомарова.

Отже, у М. Костомарова була ґрунтовна ідейна база, що дало йому змогу сформулювати, а в діяльності як політика – відстоювати такі свої політико-правові ідеї: визначальна роль в історії належить народові (а не правителям, як вважала більшість тогочасних російських істориків); український народ є самостійним етносом (а не частиною російського народу, як те стверджувала офіційна позиція); українці – безкласовий народ, у якого експлуататорами стають іноземці; український народ покликаний стати провідником у справі соціального та національного визволення слов’янських народів й основною ланкою майбутньої слов’янської держави; майбутня слов’янська держава повинна будуватися на засадах любові, рівності, братерства, соціальної справедливості; союз слов’янських республік має ґрунтуватися на федеративних началах; законодавча влада в кожній республіці слов’янського союзу мала належати Народним зборам, виконавча – бути виборною та підзвітною їм; на чолі слов’янського об’єднання має стояти президент як глава виконавчої влади та сейм як законодавчий орган.

Серед перелічених ідей особливе значення мала думка М. Костомарова, що суперечила панівній у тодішній історичній науці так званій державній (юридичній) школі, до якої належали В. Чичерін, К. Кавелін, В. Сергієвич, а поза нею – відомі вчені М. Погодін і С. Соловйов та їхні попередники – представники дворянської історіографії В. Татішев, М. Щербатов, М. Карамзін та інші. Всі вони зводили історію народу до історії самодержавства, вважаючи народ начебто бездуховною масою, не вартою уваги. Їхні правові погляди зводилися до того, що, за словами М. Костомарова, “вони ковзали тільки по палацах та арміях, а нацією признавалися лише привілейовані класи” [9, с. 81]. При цьому М. Костомаров незмінно підкреслював взаємозв’язок правової ментальності українців з їхнім прагненням до особистої свободи [11, с. 34].

У цьому зв'язку варто мати на увазі і державно-правові погляди Т. Шевченка, який був під впливом ідей М. Костомарова, однак належав до радикальнішого крила “Кирило-Мефодіївського товариства”. Хоча ці погляди Т. Шевченка не отримали чіткої політико-правової цілісності та системності, однак їх значення не зменшується.

Особливе значення, з огляду на потужний вплив, мають філософсько-правові уявлення іншого представника народницького напрямку суспільно-політичної думки в Україні – М. П. Драгоманова. Іван Франко, саме з усвідомлення означеного впливу і подібно до В. Стефаніка, наполіг на виданні наукової спадщини М. Драгоманова з метою “зберегти пам'ять великого покійника” [10, с. 254]. Необхідно, за І. Франком: “використати для народного приступу всі ті сімена широких і здорових думок, які розсіпані в його писаннях” [10, с. 254].

Під впливом Драгоманова були сформульовані філософсько-правові погляди М. Грушевського, що знайшло своє відображення в його політичній діяльності на чолі Центральної ради. Як і М. Драгоманов, він обстоював еволюційний шлях розвитку України, розглядав державність далеко не першочерговим елементом цього розвитку, віддаючи перевагу пріоритету прав і свобод людини, а не держави [12, с. 400]. Не дивно, що за умов жорстокої альтернативності вибору між радикальними напрямками в політиці, які на той час диктували правила політичної гри, М. Грушевський опинився на узбіччі політичних реалій свого часу.

Висновки. Отже, уявлення про права і свободи людини у філософії права українських народників зароджувались і формувались одночасно і на власному національному ґрунті попередніх філософсько-правових уявлень українського народу, і на впливах європейських філософсько-правових традицій. Про їхню реалізацію в умовах незалежної України можна стверджувати більшою чи меншою мірою, однак незавершеність цього процесу є очевидною, а отже – актуальною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Потульницький В. А. Теорія української політології. Курс лекцій / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.*
2. *Скиба В. Й. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / В. Й. Скиба, В. П. Горбатенко, В. В. Туренко ; Міжнародний фонд “Відродження”. – К.: Основи, 1996. – 717 с.*
3. *Сумцов Н. Ф. Станислав Ориховський / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1988. – № 11.*
4. *Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с.*
5. *Ідзьо В. Григорій Сковорода – національний символ української філософської та державницької думки XVIII століття / Віктор Ідзьо. – Львів: СПОЛОМ, 2007. – 60 с.*
6. *Білодід В. Шад Йоганн Баптист // Філософська думка в Україні: Бібліогр. словник / авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 244 с.*
7. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.*
8. *Історія Русовь или Малой Россіи. Соч. Георгія Конискаго, Архієпископа Белорускаго, Москва, Въ Университетской Типографіи, 1846. – 45 с.*
9. *Балагутрак М. Генеза етнопсихології в Україні XIX століття: історико-етнологічний аспект / Микола Балагутрак. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 224 с.*
10. *Михайло Петрович Драгоманов: 1841–1895. Его юбілей, смерть, автобіографія і спис творів. – Львів, 1896. – 320 с.*
11. *Купчак М. Я. Самосвідомість українців з етнопсихологічного погляду українських народників / М. Я. Купчак // Тези Круглого столу на тему “Психологічні умови становлення професійної самосвідомості працівників органів внутрішніх справ”. 13 лютого 2009 р. – Львів: ВЦ ЛьвівДУВС, 2009. – С. 33–37.*
12. *Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX - початок XX ст.) / Ю. Левенець. – К.: Стилос, 2001. – 584 с.*

REFERENCES

1. Potul'nyts'kyy V. A. *Teoriya ukrayins'koyi politolohiyi. Kurs lektsiy*. [Ukrainian Political Theory. lectures] Kyiv: Lybid, 1993. – 192 p.
2. Skyba V. Y., Horbatenko V. P., Turenko V. V. *Vstup do politolohiyi: Ekskurs v istoriyu pravnycho-politychnoyi dumky* [Introduction to Political Science: An excursion into the history of legal and political thought] International Fund "Renaissance". Kyiv: Osnovy, 1996. 717 p.
3. Sumtsov N. F. *Stanyslav Orykhovskyy* [Kyevskaaya staryna] Kiev old. 1988. № 11.
4. Ohorodnyk I. V., Ohorodnyk V. V. *Istoriya filsofs'koyi dumky v Ukrayini. Kurs lektsiy*. [The history of philosophical thought in Ukraine. Lectures] Kiev Vishcha School, 1999. 543 p.
5. Idz'o V. *Hryhoriy Skovoroda – natsional'nyy symvol ukrayins'koyi filsofs'koyi ta derzhavnyts'koyi dumky KhVIII stolittya* [Gregory Skovoroda – national symbol of Ukrainian statehood and philosophical thought of the XVIII century.]. Lviv: SPOLOM, 2007. 60 p.
6. Bilodid V. *Shad Yohan Baptyst Filsofs'ka dumka v Ukrayini: Bibliohr. Slovnyk* [Philosophical thought in Ukraine: Bibliogr. dictionary] Kiev. Univ. kind of "Pulsar", 2002. 244 p.
7. *Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva* [Small Encyclopedia etnoderzhavoznavstva] Kiev. Dovira: Genesis, 1996. 942 p.
8. *Ystoriya Rusov' yly Maloy Rossiy* [The history Rusovъ Or Malaya Rossio] Vol. Georgiya Koniskogo, Arhiepiskopa Belarussian, Moscow, The University Tipografii, 1846. 45 p.
9. Balahutrak M. *Heneza etnopsykhologiyi v Ukrayini KhIKh stolittya: istoryko-etnologichnyy aspekt*. [Genesis ethnopsychology Ukraine in XIX century: historical and ethnological aspect] Lviv: Institut narodoznavstva National Academy of Sciences of Ukraine, 2007. 224 p.
10. *Mykhaylo Petrovych Drahomanov: 1841–1895. Eho yubiley, smert', avtobiografiya i spys tvoriv*. [His anniversary, death, autobiography spear works]. Lviv, without Vidanov, 1896. 320 p.
11. Kupchak M. Ya. *Samosvidomist' ukrayintsiv z etnopsykhologichnoho pohlyadu ukrayins'kykh narodnykiv* [Self-consciousness of the Ukrainian ethno-psychological perspective Ukrainian populists]. Lviv: VC LvDUVS, 2009. P. 33–37 p.
12. Levenets' Yu. *Teoretyko-metodolohichni zasady ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky: problemy stanovlennya ta rozvytku (druha polovyna KhIKh - pochatok KhKh st.)* [Theoretical and methodological foundations of Ukrainian political thought: problems of formation and development (late XIX – early XX century.)]. Kyiv: Stylos, 2001. 584 p.

Дата надходження: 04.01.2017 р.